

ВИКОРИСТАННЯ ОЦІНОЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

В статті показана можливість використання оціночного дослідження для оцінки освітніх реформ, зокрема зосереджена увага на розробці критеріїв оцінки реформ. Автором проаналізовані запропоновані українськими науковцями критерії успішності процесу реформування в системі освіти, розглянуті принципи, що висуваються до розробки критеріїв, а також в статті обґрунтована власна система критеріїв оцінювання реформ.

Ключові слова: оціночне дослідження, соціальний показник, критерій, соціально значима інновація, оцінка.

В статье показана возможность использования оценочного исследования для оценки образовательных реформ, в частности сосредоточено внимание на разработке критериев оценки реформ. Автором проанализированы предложенные украинскими учеными критерии успешности процесса реформирования в системе образования, рассмотрены принципы, предъявляемые к разработке критериев, а также в статье обоснована собственная система критериев оценки реформ.

Ключевые слова: оценочное исследование, социальный показатель, критерий, социально значимая инновация, оценка.

The article shows the possibility of use of the assessment study for the evaluation of educational reforms; the attention is focused on the development of reforms assessment criteria in particular. The author has analyzed proposed by the Ukrainian scientists criteria of success of the reform process in the education system, has considered the principles applied to the development of criteria, and also the own system of reforms assessment criteria have been substantiated in the article.

Key words: evaluation research, social indicators, criteria, socially significant innovation, evaluation.

У міжнародній практиці (насамперед європейських країн та США) вже давно склалася традиція соціологічного супроводу впровадження реформ в будь-якій сфері суспільного життя. Саме соціологічна наука в умовах реформування може надати інструмент для оцінки ефективного використання людських, виробничих ресурсів, для соціального контролю та оцінки перетворень, ініціаторами яких стають як державні, так і недержавні структури. Засобом здійснення соціального контролю за ходом впровадження реформ, як правило, вважають оціночне дослідження (evaluation research).

Інституціоналізація оціночного дослідження і перші спроби його наукового дослідження припадають на 60-ті роки ХХ століття, коли роботи вчених присвячувалися опису інструментів, моделей і принципів оцінки, зокрема роботи Р. Стейка, М. Скрівена, Д. Кемпбелла, М. Ліпсі, А. Рівліна, Е. Ейспера, М. Провуса, Д. Стаффлебіма тощо. Теоретичному аналізу оціночного дослідження присвячені роботи західних авторів останніх десятиліть, а саме М. К. Паттона, П. Россі, Р. Фрімана, К. Вайс, Д. Нево, Е. Гьюбі і І. Лінкольн, Е. Ейснера, У. Трочима, Моріса де Вольдера, А. Вудлі, А. Кирвуда, Ф. Тіббітса, Е. А. Сухмана, Е. Ведунга.

У російській науці розвиток оціночних досліджень відбувається переважно у напрямі оцінки адміністративно-державних заходів і оцінки ініціатив в некомерційному та корпоративному секторі. Методологічні аспекти оцінювання державних політик і програм розглянуті в роботах Д. Б. Циганкова, О. М. Беляєва, К. С. Кузнецова, В. Шутіліна, М. В. Смірної, О. А. Вахромеєва. Серед російських дослідників, які вивчають особливості застосування оціночних досліджень в інших сферах, можна назвати С. П. Стародубцева, О. І. Кузьміна, Ю. Коншину.

У вітчизняній науці практика застосування оціночного дослідження розвивається в напрямку аналізу реформ державного управління. Загальні методичні характеристики оціночного дослідження розглянуті в роботах В. І. Подшивалкіної, Л. І. Лисакової, І. В. Іванюк, В. Г. Королька. Аналізу критеріїв ефективності різних соціальних систем присвячені роботи П. Гілеті, О. О. Бабінової, М. В. Туленкова, В. Л. Погрібної, О. О. Симагіної. Оцінювання як елемент системи контролю в державному управлінні розглянуто в роботах Є. О. Романенка, Л. Л. Приходченко. Вивченню аналітичної діяльності в державному управлінні присвячені роботи Ю. П. Сурміна. Аналіз підходів до оцінювання державних службовців здійснений Н. О. Алюшиною. Розгляд оцінювання, його видів і принципів як засоби аналізу ефективності реалізації державних програм і недержавних проектів здійснено Г. Коханом.

Проте у зв'язку з тим, що оціночне дослідження має міждисциплінарний характер, виникає необхідність розгляду саме соціологічної складової цього дослідження та потенціалу його використання для оцінки освітніх реформ, що саме і буде метою даної статті.

За останні півстоліття відбулося істотне розширення сфер застосування оцінки, що призвело до появи в науковій літературі великої кількості визначень процесу оцінки і оціночних досліджень. Проте на нашу думку під оціночним дослідженням слід розуміти тип прикладного дослідження, що є якомога більш систематичним аналізом соціально значимих інновацій, що знаходяться на етапі розробки, впровадження або завершення, з метою отримання даних, що дозволяють полегшити зацікавленим сторонам процес ухвалення рішень щодо даної інновації, і який спрямований на поліпшення процесу розробки інновації в майбутньому.

У наведеному визначенні об'єктом оціночного дослідження виступають соціально значимі інновації. Це відрізняє дане визначення від

наявних у суспільних науках і дозволяє узагальнити широкий набір понять, що використовуються в літературі щодо об'єктів оціночного дослідження. Таким чином, можна говорити про те, що запропоноване поняття «соціально значимі інновації» включає такі складові як реформи, програми, політики, проекти, технології, які Колін Робсон називає соціальними інтервенціями (втручаннями) [9, с. 202]. Нами під **соціально значимою інновацією** розуміється кінцевий результат діяльності зі створення і впровадження (за ініціативою суб'єктів управління) нововведень, яких не було на попередній стадії розвитку суспільства, і які породжують значимі зміни в соціальній практиці і різних сферах життєдіяльності суспільства.

Одним з основоположних компонентів оціночного дослідження є визначення показників і критеріїв, які ляжуть в основу оцінювання реформи. У широкому розумінні показник – це доступна спостереженню і вимірюванню при зборі первинної соціологічної інформації характеристика об'єкта, що вивчається. На думку І. В. Бестужева-Лади, **соціальний показник** – це «операційна характеристика соціально значимого явища або процесу, яка відображає його властивості, зв'язки або відносини і є одночасно інструментом вимірювання останніх» [1, с. 129-130]. Як інструмент соціологічного вимірювання, показник має вигляд деякої думки про наявність або відсутність, а також інтенсивність прояву визначеної емпірично спостережуваної властивості об'єкта.

Для свого розкриття соціальний показник потребує визначення критеріїв, які відобразатимуть таке значення показника, на підставі якого можливо провести оцінку об'єкта або процесу. Таким чином, в оціночному дослідженні як **критерій** розуміється ознака, на підставі якої здійснюється оцінка реформи. Набір критеріїв для оцінки нововведення може варіюватися залежно від сфери впровадження реформ, проте всі вони повинні розроблятися відповідно до певних вимог.

Як відзначають В. В. Мальцев [5] і В. Л. Погрібна [6], система критеріїв повинна будуватися на основі певного набору принципів, а саме:

1. Принцип конструктивності. Кожному критерію окремо і інновації в цілому повинна відповідати чітка і ефективна методика оцінювання.

2. Принцип точності. Для кожного критерію слід точно визначити, якій характеристиці (новизні, ефективності, доступності і так далі) діяльності цей критерій відповідає, і в чому саме полягає ця характеристика.

3. Принцип сприяння. Методика оцінювання, яка відповідає кожному критерію, повинна давати оцінку саме тій властивості, на якій базується цей критерій.

4. Принцип структурованості. Загальна система критеріїв повинна бути розбита на підсистеми, кожна з яких орієнтована на певну групу користувачів і служить для вирішення завдань, актуальних саме для цієї групи користувачів.

5. Принцип функціональної повноти. Чітко повинно бути визначено, для розв'язання яких задач розроблена певна система критеріїв або її підсистема, і показано, що ці задачі дійсно розв'язуються.

6. Принцип системності. Всі критерії повинні бути не випадковим набором, а цілісною системою з достатньо високим рівнем організації.

7. Принцип доступності. Кожна виділена підсистема всієї системи критеріїв і відповідні методики аналізу повинні бути доступними тій групі дослідників, для яких вони призначені.

8. Принцип відкритості. Система критеріїв повинна допускати достатньо просте розширення і, якщо потрібне узагальнення (адже будь-яка сфера професійної діяльності розвивається, вдосконалюється), то і разом з нею повинні розвиватися відповідні системи критеріїв її оцінювання.

Слід зазначити, що проблема розробки критеріїв оцінювання реформ в системі освіти вже піддавалася осмисленню у вітчизняній науці. Так, Л. Ф. Камінська, аналізуючи процес реформування системи освіти, пропонує наступні **критерії успішності процесу реформування** [3, с. 10]:

– стратегічності – показник того, наскільки може реформа впливати на процес розвитку в цілому чи особливих комплексів суспільного життя.

– оперативно-тактичних змін – показник того, як співвідносяться задумані перетворення з очікуваними результатами, потенціальними можливостями чи передбачуваним впливом суб'єктів реформування.

– поточних змін – ступінь взаємозв'язку задуму та результату на конкретному етапі процесу здійснення реформи.

У свою чергу О. А. Вершиніна, запропонувала для **оцінки реформування вищої школи** використовувати наступну багаторівневу систему показників [2, с. 120-128].

На першому рівні розташовані **чинники макросередовища**, які включають: характер і динаміку процесів перетворення суспільства в цілому і його окремих підсистем; інноваційну політику в області вищої освіти.

На другому рівні розташовуються **чинники мікросередовища**, тобто інформація про умови протікання інноваційних процесів в тій системі, у якій має місце впровадження інновації (у роботі О. А. Вершиніної такою системою виступає вищий навчальний заклад).

Третій рівень відображає **характеристики нововведення**, він вимірює: предметний зміст нововведення; тип нововведення, сферу застосування; комплексність (чи потребує змін в інших підсистемах вищого навчального закладу); ступінь новизни, радикальність; терміни реалізації; можливість поетапного здійснення; витрати на реалізацію (економічні, соціальні).

І нарешті четвертий рівень показників відображає **інноваційну поведінку суб'єктів інновації** (науково-педагогічної інтелігенції).

Слід зазначити, що проведене нами дослідження [4] показало, що критерії оцінки реформ в різних сферах суспільного життя багато в чому перетинаються між собою. Це дозволило нам розробити і запропонувати універсальну систему критеріїв оцінки, що може використовуватися для оцінювання ефективності будь-яких реформ, проте апробована вона була нами для оцінки впровадження в Україні «Зовнішнього незалежного оцінювання».

Розроблена нами система критеріїв базується на формальних блоках для оцінки соціальних технологій, що запропоновані В. І. Подшивалкіною [7, с. 265]. Нами пропонується, слідом за В. І. Подшивалкіною, процес оцінювання інновації проводити з урахуванням:

1. Рівнів реалізації інновації. З нашої точки зору цей блок дозволяє вивчити різні елементи суспільства, в якому впроваджується реформа, і відобразити як вони змінюються під впливом інновації.

1.1. *Соціальний рівень* (вивчається корисність реформи для суспільства в цілому).

1.2. *Зовнішній рівень* (вивчаються зміни, що відбуваються у соціальному інституті, в межах якого впроваджується реформа).

1.3. *Внутрішній рівень* (вивчаються перетворення в межах соціальних організацій, які беруть участь у реформі).

1.4. *Особовий або індивідуальний рівень* (вивчається ступінь особистої привабливості реформи для соціальних спільнот та осіб, залучених до її впровадження).

2. Функціональних сфер інновації. Для обґрунтування правомірності блоків, що відповідають функціональним сферам інновації, нами використовувалися погляди чехословацького соціального психолога Яроміра Яноушека [8]. З нашої точки зору, сфери діяльності показують можливість оціночного дослідження:

2.1. У рамках *діяльничної сфери* – оцінити рівень впорядкованості діяльності всередині реформи. Відповідно до поглядів Я. Яноушека справді спільна діяльність її учасників виявляється у формі співпраці і кооперації, вона характеризується відносинами взаємовідповідальності між учасниками. Критерії, що відповідають цьому блоку, дозволяють розширити уявлення про впровадження реформи, співвіднести її зі справді спільною діяльністю і вивчити результати цієї діяльності.

2.2. В рамках *комунікаційної сфери* – оцінити ступінь впорядкованості комунікації суб'єктів реформи. Комунікації, характерні для справді спільної діяльності, на думку Я. Яноушека, набувають взаємний характер і являють собою взаємну передачу і прийняття значень: взаємне інформування, інструктування, навчання. Таким чином, критерії, що відповідають цьому блоку дозволяють оцінити комунікації, які з'явилися внаслідок впровадження реформи, ступінь їх впорядкованості.

2.3. У рамках *пізнавальної сфери* – виявити пізнавальну цінність реформи для науки і практики. Зрештою решт справді спільна діяльність, на думку Я. Яноушека, спрямована на оцінку цілей, засобів і результатів спільної діяльності і має характер зіставлення думок, діалогу. Критерії, що відповідають за оцінку пізнавальної складової діяльності, дозволяють оцінити потенціал реформи, також можливості, що відкриваються завдяки впровадженню реформи.

Отже, розглянувши, запропоновані в соціологічній літературі підходи до розробки критеріїв оцінювання, нами розроблена власна систему критеріїв (таблиця) оцінювання реформ. Дані критерії об'єднані не тільки прикладним,

але й пізнавальним аспектом оціночного дослідження, вони дають можливість коригувати й розширювати уявлення про соціальний світ, завдяки вивченню конкретної реформи.

Таблиця

Критерії оцінювання соціально значимих інновацій

Рівні реалізації інновації	Функціональні сфери соціальної інновації		
	діяльнісна	комунікаційна	пізнавальна
1	2	3	4
Соціальне значення	Дієвість – показник того, наскільки добре різні види діяльності, заплановані в рамках інновації, перетворюють наявні ресурси в очікувані результати	Сценарність – оцінка альтернативних сценаріїв реакції соціальної системи на перетворення, що проводяться	Потенційність – оцінка і виявлення потенціалу інновації, зокрема після завершення її фінансування
Зовнішні характеристики	Результативність , показник того, чи привели проведені зміни інституційних структур до досягнення запланованих цілей	Доцільність , оцінка реальних завдань або потреб різних соціальних спільнот, визначення того, наскільки добре задум інновації розв'язує ці задачі	Прозорість , показник відкритості, доступності інформації про перетворення, що проводяться, їх цілі, витрати, очікуваний економічний і соціальний ефект
Внутрішні особливості	Своєчасність – показник співвідношення темпу перетворень і соціальних, економічних, соціально-психологічних процесів, від яких залежить успіх інновації, реалістичність планування в часі	Вплив – показник значення інновації для її учасників і отриманих переваг, завдяки реалізації цілей інновації	Адаптація – показник рівня підготовки кадрового резерву, здатного до реалізації інновації

Закінчення табл.

1	2	3	4
Особовий сенс	Залученість – показник зміни моделей поведінки учасників інновації, сформованості установки на участь або неучасть у здійсненні нововведення	Задоволеність – показник задоволеності учасниками інновації ходом її впровадження	Інформованість – показник рівня інформованості про нововведення, що запроваджується

Особливістю цієї системи критеріїв є те, що вона базується на двох підставах для оцінки інновації: рівнях реалізації інновації і сферах інновації. Використання даних підстав для розробки критеріїв дозволяє, на наш погляд, задовольнити принцип системності й забезпечити повноту списку критеріїв. При цьому до уваги береться те, що, з одного боку, запропоновані критерії

відображають особливості впровадження інновації на різних рівнях суспільства, в тому числі відображають багаторівневу структуру реформи (тобто оцінюють позиції всіх суб'єктів реформи), а з іншого – відображають три функціональні можливості інновації (фіксувати дії, фіксувати комунікації, що виникають в рамках реформи, вимірювати пізнавальний потенціал реформи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бестужев-Лада И. В. Социальное прогнозирование: [курс лекций] / И. В. Бестужев-Лада. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 392 с.
2. Вершинина Е. А. Инновационное поведение научно-педагогической интеллигенции: методология и методика социологического анализа: дис... канд. социол. наук: 22.00.04 / Е. А. Вершинина; Харьковский национальный ун-т имени В.Н. Каразина. – Х., 1992. – 185 с.
3. Камінська Л. Ф. Соціальна зумовленість і механізми впровадження освітніх реформ: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Л. Ф. Камінська; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
4. Крапива І. В. Теоретико-методологічні засади та методичні особливості оціночного дослідження соціально значимих інновацій: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.02 / І. В. Крапива; МОНМС України, Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. – К., 2012. – 18 с.
5. Мальцев В. В. Громадська думка у системі оцінки діяльності органів внутрішніх справ України: дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / В. В. Мальцев; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005. – 200 с.
6. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму: [монографія] / В. Л. Погрібна. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2008. – 334 с.
7. Подшивалкина В. И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / В. И. Подшивалкина. – Кишинев: Центральная типография, 1997. – 352 с.
8. Janoušek J. Společná činnost a komunikace. – Praha: Nakladatelství Svoboda, 1984. – 245 s.
9. Robson C. Real world research: a resource for social scientists and practitioner-researchers. – Wiley-Blackwell, 2002. – 599 p.